

Матьовка Т. В.

КЛАСТЕРИ У СФЕРАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА РЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-методичних положень щодо перспективного економічного розвитку на основі стратегічних пріоритетів в контексті кооперації і агропромислової інтеграції, які є базовою основою для кластеризації агропромислового виробництва (АПВ), важливою складовою якої є харчова промисловість. Звідси за рахунок значних площ плодово-ягідних насаджень в регіонах Українських Карпат доцільно у харчовій промисловості створити плодово-ягідний кластер, а в Закарпатській області ще й виноградний кластер. Враховуючи наявність значних площ полонин в альпійській зоні за рахунок тваринницької галузі доцільно створити кластери по виробництву біомолока та біом'яса.

Ключові слова: теоретико-методичні положення, економічний розвиток, стратегічні пріоритети, кооперація і агропромислова інтеграція, кластеризація, агропромислове виробництво, харчова промисловість.

Постановка проблеми. В сучасних умовах функціонування суб'єктів виробничої діяльності в регіоні України досить сильно залежить від розвитку кластерних формувань як одного із основних чинників стабільного зростання економіки країн світу, в тому числі і Закарпатської області. В умовах малоземелля сільськогосподарських угідь в Українських Карпатах, склалися сприятливі умови для вирощування плодово-ягідних, а в Закарпатській області також виноградних насаджень, на базі яких є всі передумови для створення плодово-ягідного та виноградного кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всебічно дослідив роль кластерів в глобальній економіці С. Соколенко, з проблем організації виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах на національному рівні С. Азізов, П. Канінський, В. Скупий, а щодо кластеризації економіки на регіональному рівні В. Мікловда, Н. Кубіній, С. Сембер, С. Слава та ін..

Питанням підвищення конкурентоспроможності економіки країни шляхом використання кластерних формувань є достатньо вивченим теоретично. Проте немає конкретних схем та механізмів формування кластерів на регіональному і особливо на локальному рівнях, які б враховували особливості їх соціально-економічного розвитку.

Формулювання цілей статті. Важливу роль у вирішенні регіональної проблеми стратегії економічного розвитку та в реалізації стратегічних пріоритетів належить міжгосподарській кооперації та агропромисловій інтеграції, які є базовою основою для

кластеризації провідних сфер агропромислового виробництва (АПК).

Опис основного матеріалу дослідження. Пріоритетна роль у вирішенні перспективного економічного розвитку на основі стратегічних пріоритетів на регіональному рівні в контексті міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції, які є базовою основою для кластеризації агропромислового виробництва. Грунтовні дослідження розвитку теорії і практики кооперації здійснені видатним українським дослідником світового значення М.І. Туган-Барановським, який ще на початку ХХ ст. зробив важливий висновок, що суть кооперації полягає насамперед в її самостійності і демократичності, у забезпеченні добровільності та особистої зацікавленості учасників у високоефективній діяльності. Зокрема, він відмічав, що кооператив – це господарське підприємство кількох добровільно об'єднаних осіб, які ставлять за мету неoderжання найбільшого зиску на вкладений капітал, а збільшення завдяки спільному веденню господарства трудових доходів членів кооперативу і вирішення їх соціальних питань, тобто самозахист членів кооперативних підприємств і організація конкурентної боротьби з монополіями. Такі ідеї цитований вчений проповідував у журналі «Українська кооперація». Він же сформулював закон (теорему цінності), згідно з яким граничні корисності господарських благ, що вільно відтворюються прямо пропорційні їхнім трудовим вартостям [1, с. 700]. Він першим сформулював основний закон інвестиційної теорії циклів, відповідно до якого фази промислового циклу визначаються активністю інвестування. Саме збільшення інвестицій у галузях, що виготовлять засоби виробництва (за кейнсіанською термінологією – «капітальні

блага») породжує мультиплікаційний процес всіх елементів економічної активності, в тому числі і в агропромисловому виробництві.

У сільськогосподарському виробництві функціонують прості та складні форми кооперації. До простих належить діяльність спеціалізованих господарств, у яких зосереджені окремі технологічні стадії виробництва певних видів сільськогосподарської продукції і які встановлюють через виробничу потребу постійні зв'язки з іншими господарствами. Складними формами кооперації є міжгосподарські об'єднання, підприємства й організації [2, с. 228]: аграрно-промислові підприємства, виробничі об'єднання в сільському господарстві, виробничі аграрно-промислові об'єднання, науково-виробничі об'єднання та ін.

В «Економічній енциклопедії» виділяється поняття «кооперація сільськогосподарська», тобто це вид підприємницької діяльності, що базується на об'єднанні ресурсів (фізичних, розумових і матеріальних) для досягнення спільної мети. Основні базові господарства, які стають об'єктами сільськогосподарської кооперації, - первинні селянські кооперативи, спілки пайовиків, селянські спілки, агрофірми, агроторговельні підприємства, акціонерні підприємства, колективні й державні господарства та ін. Вони можуть об'єднуватися на основі горизонтальних і вертикальних зв'язків у спеціалізовані кооперативні об'єднання другого (районного), третього (обласного), четвертого (регіонального) та п'ятого (національного) рівнів. Створення такої системи кооперативних об'єднань підприємств АПК дасть змогу перейти від централізованого до демократичного управління на принципах самоуправління, використання економічних методів господарювання, підпорядкування вимогам ринкової економіки [3, с. 77, 79].

АПК – сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції. АПК складається з таких основних сфер [4, с. 21]: 1) виробництво засобів виробництва для сільського господарства та його виробничого обслуговування; 2) власне сільське господарство; 3) заготівля, переробка, зберігання, транспортування і збут сільськогосподарської продукції. Виникнення АПК зумовлене розвитком продуктивних сил, поглибленням суспільного поділу праці в суспільстві, розгортанням науково-технічної революції.

У теоретичному аспекті існує два види агропромислової інтеграції – горизонтальна і вертикальна. Горизонтальна інтеграція являє собою об'єднання споріднених підприємств однієї галузі або виду діяльності. Вертикальна

інтеграція означає міжгалузеві кооперування підприємств і виробництв різних галузей народного господарства, технологічно й організаційно взаємопов'язаних між собою. Вона забезпечує єдність і безперервність виробничого й технологічного процесів, тобто оптимальне проходження товарної маси від виробництва сировини до випуску і доставки споживачеві готової продукції, а також зниження витрат, підвищення ефективності виробництва та якості продукції. Основними організаційно-господарськими формами повної вертикальної інтеграції, в яких відбувається технологічне, економічне й організаційне злиття промисловості й сільського господарства, є агропромислові підприємства, об'єднання, комбінати, агрофірми, агроторговельні підприємства та ін..

Дослідники кластерів помітили, що, першопричинами зародження і розвитку кластерів, що виникли в окремих регіонах України в агропромисловому виробництві досягнуто завдяки кооперації та агропромислової інтеграції, а також внаслідок певних історичних умов. Найчастіше визначальними тут є: присутність одного чи ряду спеціалізованих факторів, наявність необхідної інфраструктури, особливих навичок у населення, зручного географічного положення та ін.; наявність природних ресурсів також є одним із найістотніших факторів щодо функціонування кластерів. Такі факторіальні передумови щодо створення та функціонування плодючого і виноградного кластерів притаманні і Закарпатській області.

В теоретичному аспекті кластер – це група локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг, науково дослідних та навчальних інститутів, інших організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного в умовах глобалізації та регіоналізації як світової, так і національних економік. Кластери можуть містити як невелику, так і значну кількість підприємств, а також формуватися як з великих, так і малих фірм у всіляких поєднаннях і співвідношеннях. При цьому нерідко центром формування кластерів виступають університет чи група науково-дослідних структур. У кластерах також поєднуються пов'язані спільними інтересами різні компанії, об'єднання, асоційовані інститути.

В регіонах Карпат та Центральної України, зокрема в Закарпатській та Чернівецькій, а також в Дніпропетровській, Тернопільській, Черкаській, Полтавській та Хмельницькій областях склалися найсприятливіші передумови для формування плодючого кластеру.

Відмітимо, що за конкурентоспроможністю стосовно наявних площ виноградних насаджень та виробництва винограду, в т. ч. в розрахунку на одну особу, чітко проявилася провідна тенденція щодо можливостей кластеризації виноградарської галузі в АРК та в Одеській, Миколаївській, Херсонській областях Південної України, а серед регіонів Українських Карпат - в Закарпатській області.

У нарощуванні площ плодово-ягідних та виноградних насаджень важливу роль відіграє прогнозування, тобто, як відмічається в «Енциклопедії інвестицій» розробка прогнозу: у вузькому значенні – соціальні наукові дослідження конкретних перспектив розвитку якогось явища. Як одна з форм конкретизації наукового передбачення у соціальній сфері перебуває у взаємозв'язку з плануванням, програмуванням, проектуванням, управлінням. При цьому виділяють 3 класи методів на підставі яких здійснюється прогнозування: екстраполяція, моделювання, опитування експертів [5, с. 391].

У даній статті нами проаналізовано виконання рекомендацій регіональної науково-практичної конференції «Сучасний стан, напрями відновлення та перспективи розвитку харчової і переробної промисловості» від 7 липня 1998 р., яка відбулася в м. Ужгород. Актуальністю, як ми вважаємо, характеризується теза, що внаслідок тактичних прорахунків, обумовлених відсутністю досвіду роботи в ринкових умовах, зниження якості продукції, втрата ринків збуту, поступового розриву існуючої інтеграції з сільськогосподарським виробником, необдумана, а практично економічно шкідлива приватизація призвели до того, що майже в усіх підгалузях, крім виробництва безалкогольних напоїв, відбувся значний спад виробництва в порівнянні з 1990 р. В рекомендаціях цієї конференції також запропоновано, щоб управлінням переробної та харчової промисловості, сільського господарства та продовольства, райдержадміністраціям, підприємствам м'ясо-молочної, виноробної, горілчаної, плодоовочевої, масложирової, тютюнової та іншим, організувати підготовку та подання бізнес-планів, інноваційних заявок, інвестиційних проектів для участі в конкурсі на отримання кредитів Держіннофонду України та під гарантії Уряду України з товарних кредитних ліній, що відкриті в Україні [6, с. 302-303]. Більшість вимог пропонованих рекомендацій не були реалізовані, особливо у нарощуванні плодово-ягідних та виноградних насаджень, а відповідно і у виробництві харчової продукції.

Закарпаття є одним із регіонів, що володіє унікальними умовами для розвитку садівництва та виноградарства, можливостями виробництва

високоякісної продукції виноробства. Зокрема, вина «Троянда Закарпаття», «Променисте», «Середнянське», «Нектар» типу Токайського, «Алікант Буше», «Рубін Закарпаття», «Кабарне Савіньон» та вина типу Мадери ввійшли в каталог кращих вин держави, неодноразово отримували золоті медалі на міжнародних виставках-ярмарках. Відмітимо, що важливою частиною агропромислового виробництва області є харчова промисловість, яка включає близько 400 підприємств. Пріоритетними видами діяльності у переробній сфері є виноробство, виробництво безалкогольних напоїв та розлив мінеральної води, хлібопекарна та консервна промисловість. Серед галузей тваринництва є молочне та м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво та бджільництво.

Стратегічна мета сталого розвитку Закарпаття полягає у встановленні на основі сприятливого інвестиційного клімату високоефективної соціально орієнтованої економічної системи ринкового типу, яка забезпечить мотивацію до активної діяльності як основного засобу зростання добробуту населення і створить умови для збереження якості навколишнього середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу та інтеграції у світове економічне співтовариство.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішувати наступні завдання [7, с. 14-15]: - нагромадження національного багатства області шляхом ефективного використання природно-ресурсного та науково-технічного потенціалу і тісного співробітництва. Виходячи з цього завдання є всі передумови для створення плодово-ягідного і виноградного, біомолочного та м'ясного кластерів; - розвиток регіонального споживчого ринку, доведення до норм забезпечення населення продуктами харчування, основними товарами масового попиту, платними послугами; - досягнення стійкого розвитку ВДВ на базі фінансової стабільності, ефективного використання існуючого виробничого потенціалу та його модернізації, адаптації підприємств до ринкових умов і послідовного нарощування інвестиційних ресурсів, підвищення ефективності їх використання; - раціональне використання природних ресурсів, зокрема рекреаційних, науково-технічного та інтелектуального потенціалу регіону; - створення єдиної регіональної системи зовнішньоекономічної діяльності, розширення виробничих, торгових і науково-технічних зв'язків з іноземними партнерами, збільшення експорту продукції, робіт і послуг; - формування і розвиток спеціальних (вільних) економічних зон з визначенням територій для розміщення, облаштування державних кордонів і

налагодження на новій основі системи зв'язків між прикордонними регіонами; - розвиток мережі виробничої і соціальної інфраструктури, насамперед у гірських населених пунктах; - проведення екологічного обґрунтування розміщення продуктивних сил області, а також, на думку автора цієї статті, дотримання вимог природоохоронних заходів.

Звідси з метою кластеризації плодово-ягідної та виноградної галузей сільськогосподарського виробництва регіону доцільно здійснити на основі прогнозу, який передбачає наукове

обґрунтоване передбачення, що дає інформацію про розвиток процесів у майбутньому. Розробку прогнозів називають прогнозуванням. За звичай у суспільних науках бувають короткострокові прогнозування на 1-2 р., середньострокові – на 5-10 р., довгострокові – на 15-20 р., надстрокові – на 50-100 р.[5, с. 390-391]. В такому аспекті нами розроблені прогнозування щодо нарощування площ та обсягів виробництва плодоягідної та виноградної продукції з метою їх кластеризації (табл.1).

Таблиця 1

Прогнозування щодо нарощування площ та обсягів виробництва плодів, ягід і винограду з метою їх кластеризації в Закарпатській області*

Показники по всіх категоріях господарств	Досягнутий обсяг за		Прогноз на періоди		
	1990 р.	Середньорічний показник за 2010-2014 рр.	короткостроковий (2015-2016 рр.)	середньостроковий (2017-2021 рр.)	довгостроковий (2022-2031 рр.)
Плоди і ягоди					
Загальна площа насаджень, тис. га	33,6	13,6	Закладка питомників (розсадників) з метою досягнення показників 1990 р.	20,3	33,8
у т. ч. в плодоносному віці, тис. га	24,7	12,5		16,6	24,7
Валовий збір, тис. т	138,8	112,1		149,1	221,8
Урожайність, ц/га плодоносної площі	55,9	89,8		89,8	89,8
Виноград					
Загальна площа насаджень, тис. га	7,6	4,2	Закладка питомників (розсадників) з метою досягнення показників 1990 р.	5,2	7,6
у т. ч. в плодоносному віці, тис. га	5,5	3,8		4,4	6,2
Валовий збір, тис. т	28,5	23,7		27,2	39,6
Урожайність, ц/га плодоносної площі	51,5	61,9		61,9	61,9

* Авторська розробка

З наведеної таблиці видно, що, по-перше, за роки незалежності України (1991-2014 рр.) площа плодово-ягідних насаджень у Закарпатській області зменшилась у 2,5 рази або на 20 тис. га, а виноградних у 1,8, або на 3,4 тис. га. По-друге, за рахунок інтенсифікації виробництва плодово-ягідної та виноградної продукції середньорічна урожайність цих насаджень у плодоносному віці за аналізований період збільшилась відповідно в 1,7 та 1,2 рази. По-третє, на короткостроковий період (2015-2016 рр.) передбачено здійснити закладку питомників плодово-ягідних і виноградних насаджень з метою збільшення як загальної площі, в тому числі в плодоносному віці в середньому за кожний рік середньострокового і довгострокового періодів відповідно на 1,35 та 0,2 тис. га площ аналізованих видів насаджень. По-четверте, за рахунок зростання урожайності як плодово-ягідних, так і виноградних насаджень, валовий збір у перспективі буде перевершено щодо загальної площі таких насаджень, порівняно з 1990 р. та значно

збільшиться їх валовий збір, що дасть можливість довести споживання населенням у свіжому виді аналізованих видів продукції до науково обґрунтованих норм, а також збільшити їх переробку на підприємствах переробної промисловості.

Аналогічні заходи щодо формування кластерів доцільно здійснити у галузях тваринництва з метою нарощування виробництва екологічно чистої тваринницької продукції, передусім біомолока та м'яса, у зв'язку з чим необхідно довести поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів, а також овець до рівня 1990 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важлива роль у вирішенні регіональної проблем стратегії економічного розвитку та в реалізації стратегічних пріоритетів належить міжгосподарській кооперації і агропромисловій інтеграції, які є основою для кластеризації сільськогосподарського виробництва. У сільськогосподарському виробництві функціонують прості та складні

форми кооперації. Складними формами кооперації є міжгосподарські об'єднання, підприємства й організації: аграрно-промислові підприємства, виробничі об'єднання в сільському господарстві, виробничі аграрно-промислові об'єднання, науково-виробничі об'єднання та ін. Агропромислова інтеграція – це процес зближення і об'єднання галузей сільського господарства та промисловості з метою виробництва, переробки і реалізації продукції. Важливою частиною агропромислового виробництва області є харчова промисловість, яка включає близько 400 підприємств. Пріоритетними видами діяльності в галузі є виноробство, виробництво безалкогольних напоїв та розлив мінеральної води, хлібопекарна та консервна промисловість. Серед галузей тваринництва є молочне та м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво

та бджільництво. Кластеризацію плодово-ягідної та виноградної галузей сільськогосподарського виробництва регіону доцільно здійснити на основі прогнозу, який передбачає наукове обґрунтоване передбачення, що дає інформацію про розвиток процесів у майбутньому. Аналогічні заходи щодо формування кластерів доцільно здійснити у галузях тваринництва з метою нарощування виробництва екологічно чистої тваринницької продукції, передусім біомолока та м'яса, у зв'язку з чим необхідно довести поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів, а також овець до рівня 1990 р.

Предметом подальших досліджень буде оцінка можливостей кластеризації регіону, в тому числі і за рахунок створення локальних кластерів у провідних сферах регіональної економіки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горкіна П. Туган-Барановський Михайло Іванович / Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3/ Редкол.: ... С. В. Мочерний (від. ред.) та ін.. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002 – 952 с.
2. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємств. Підручник / С. П. Азізов, П. К. Канінський, В. М. Скупий. За ред. проф. С. П. Азізова. К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.
3. Павлишенко М., Черевко Г. Кооперація сільськогосподарська / Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: ... С. В. Мочерний (від. ред.) та ін.. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 848 с.
4. Мочерний С. Аграрно-промисловий комплекс (АПК) / Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: ... С. В. Мочерний (від. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
5. Наукове видання: Енциклопедія інвестицій / Редкол. : Р. Дяків (відп. ред.) та ін. – Київ // ТзОВ «КНИГОДРУК» 2008. – 512 с.
6. Сучасний стан, напрями відновлення та перспективи розвитку харчової і переробної промисловості Закарпаття: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, 7 липня 1998 року. – Ужгород: Патент, 1998. – 316 с.
7. Концепція сталого розвитку Закарпаття / Схвалена рішенням обласної ради четвертого скликання від 16 жовтня 2002 року № 71.

REFERENCES

1. Horkina, P. & Tuhan-Baranovskyi, M.I. (2002). *Ekonomichna entsyklopediia [The economic encyclopedia]*. S. V. Mochernyi (Ed.). (Vols.1-4). Kyiv: Vydavnychitsentr «Akademiiia» [in Ukrainian].
2. Azizov, S. P., Kaninskyi, P. K. & Skupyi, V. M. (2001). *Orhanizatsiya vyrobnytstva i ahrarnoho biznesu v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Organization of agribusiness and agricultural companies]*. Azizov, S. P. (Ed.). Kyiv: IAE [in Ukrainian].
3. Pavlyshenko, M. & Cherevko, H. (2002). *Kooperatsiya sil's'kohospodars'ka. Ekonomichna entsyklopediia [Agricultural Cooperation. Economic Encyclopedia]*. Mochernyi, S. V. (Ed.). Kyiv: Vydavnychitsentr «Akademiiia» [in Ukrainian].
4. Mochernyi, S. V. (2000). *Ahrarno Ahrarno-promyslovyy kompleks (APK). Ekonomichna entsyklopediia [Agrarian- Industrial Complex (AIC) / Economic Encyclopedia]*. Mochernyi, S. V. (Ed.). Kyiv: Vydavnychi tsentr «Akademiiia» [in Ukrainian].
5. Diakiv, R. (Ed.). (2008). *Naukove vydannya: Entsyklopediia investytsii [Research publication : Encyclopedia investments]*. Kyiv: TzOV «KNYHODRUK»
6. Suchasnyy stan, napryamy vidnovlennya ta perspektyvy rozvytku kharchovoyi i pererobnoyi promyslovosti Zakarpattya [The current state, trends and prospects of recovery and food processing industries Transcarpathia]. *Materialy rehional'noyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Materials of regional scientific conference]*. (1998). Uzhhorod: Patent [in Ukrainian].
7. Kontseptsiya staloho rozvytku Zakarpattya [The concept of sustainable development Transcarpathian]. *Skhvalena rishennyam oblasnoyi rady chetvertoho sklykannya [Regional Council approved the decision of the fourth convocation]* 2002, October 16 №17 [in Ukrainian].

Одержано 11.02.2016 р.